

УДК 821.161.2 – 6

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ОЗНАКИ ЕПІСТОЛЯРИЗМІВ

ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Деркач В. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Сімферополь
E-mail: ukr_movoznavstvo@mail.ru

У статті аналізується приватне листування Лесі Українки у контексті сучасного трактування лінгвістики тексту, розкривається внутрішній світ письменниці, виявляються індивідуально-авторські елементи епістолярної спадщини Лесі Українки, з'ясовується їхнє стилістичне навантаження. Ілюструються методи і прийоми опрацювання письменницею українських та іншомовних фольклорних елементів та способи використання їх у власних листах.

Ключові слова: індивідуально-авторські ознаки, лист, епістолярний стиль, текст, фольклор.

Особливого розвитку в останні десятиліття набула лінгвістика тексту – галузь мовознавчих досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язних текстів та його змістові категорії. Зараз текст оцінюють як складну комунікативну структуру, враховуючи при цьому особистість автора з його психологічними, ментальними, соціальними, культурними, етнічними та іншими властивостями, адресата з його рівним сприйманням, а також художній простір і час. Інформація диференціюється на актуальну, концептуальну та підтекстову. Під час аналізу тексту беруть до уваги принцип конгеніальності тобто, гармонізації творчих можливостей автора і читача. Під впливом когнітивної лінгвістики текст почали розглядати також і «як концептуальне модельне відображення дійсності, як модифікат сфери свідомості автора, його художніх, естетичних, етичних, наукових, аксіологічних, прагматичних поглядів та уподобань» [4, с. 161].

Цікавою із зазначеної позиції видається природа листа – основної одиниці епістолярного стилю, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин. Листування враховує існуючі традиції, взаємини кореспондентів, особистості авторів, їхні настрої в момент написання. У процесі створення тексту листа, «мовці послугуються всенародною мовою, використовують *епістоляризми* – особливі слова і сполучення слів, синтаксичні конструкції, які й репрезентують неповторну мовленнєву індивідуальність цього стилю» [2, с. 99].

Листування видатних письменників, громадсько-культурних діячів має велику історично-пізнавальну й художню цінність, оскільки у ньому відображається побут, розвиток суспільства, ідейна боротьба епохи, «особисте й творче життя авторів, специфіка їхньої діяльності. І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, П. Грабовський, М. Лисенко та ін. у своїх листах постали як безпосередні творці української літературної мови. Їхнє листування донесло до нас тодішнє розмовно-побутове мовлення» [9, с. 160]. Зі сторінок автографів перед читачем постає

складний і неповторний духовний світ авторів, листи дають можливість простежити процес становлення таланту письменника, вироблення його художньо-естетичних смаків, народження художніх тропів.

Метою статті є аналіз приватного листування Лесі Українки у контексті сучасного трактування лінгвістики тексту, зокрема розкриття внутрішнього світу письменниці, виявлення індивідуально-авторських мовних елементів, з'ясування їхнього стилістичного навантаження.

Феномен людського спілкування є складним явищем. У ньому тісно переплетені соціальні, психологічні та мовні чинники, комплексне дослідження яких допомагає встановити особливості «мовного мислення», виявити окремі сторони взаємозв'язків між мовою і психологією людей, риси національно-культурної спадщини мовної поведінки. Мовознавці наголошують на необхідності вивчення комунікативного акту на основі комплексного підходу з урахуванням усіх його складників. Майже всі дослідники визнають у комунікативному акті наявність такого компоненту, як контакт між співрозмовниками, встановлення якого передбачає дотримання мовленнєвого етикету. Проблеми мовленнєвого етикету стали об'єктом зацікавленості багатьох лінгвістів, починаючи з кінця XIX століття і до наших днів. Його, зокрема, досліджували О. Потебня, І. Кропивницький, В. Сімович, О. Захарків, Т. Панько, Л. Полюга, В. Литовченко, А. Загнітко, А. Коваль, Є. Чак, Н. Петриченко, С. Богдан, Ф. Бацевич, О. Яшенкова та інші. Епістолярна спадщина все частіше стає об'єктом дослідження і в літературознавчій науці. Але якщо раніше більшість становили короткі передмови до видань, а самі джерела часто виступали тільки «допоміжним матеріалом» для підтвердження думки дослідника, то тепер усе частіше з'являються праці, у яких листування митців розглядається цілісно, аналіз творчості здійснюється крізь призму письменницького листування. Такі роботи «формують системну картину розвитку української епістолографії» [8, с. 31].

Самобутність кожного народу, поряд з іншими характерними рисами, виявляється в особливостях національної мови і в специфіці мовленнєвого етикету, який відображає сукупність соціальних, історичних, психологічних, культурологічних чинників і є виразником моральності нації. Мовленнєвий етикет ґрунтується на моральних нормах і гуманістичних цінностях і враховує «конкретизацію етикетних норм, які втілюються в усталених формулах спілкування. Мовленнєвий етикет є важливим елементом культури, оскільки відображає людський досвід, неповторність звичаїв, способу життя, умов побуту кожного народу» [11, с. 109]. Найяскравішою ілюстрацією способів вираження почуттів та емоцій, вибору мовних і мовленнєвих засобів, регуляції мовленнєвої поведінки комунікантів є листування видатних постатей національної культури.

Питання мовленнєвого етикету епістолярної спадщини Лесі Українки можна розглядати у площині рівня культури усього українського народу, адже мовна поведінка людини, без сумніву, пов'язана із загальною культурою народу, етнопсихологічними рисами, народними традиціями. Її листування вирізняє, передусім, орієнтація на народне мовлення українців, звернення до традицій мовленнєвого етикету інших народів і, що не менш важливо, неповторна

індивідуальна манера письма. Леся Українка – це мовна особистість, яка прагнула «до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності» [3, с. 93].

Як ніхто інший, письменниця добре знала ціну листам «з рідного краю, та ще й від приятелів» [7, с. 404]. Хоч не раз жалкувала, що доки дійдуть листи на чужину, «то мають вже не сучасний, а хіба історичний інтерес» [4, с. 304]. Писала вона й про те, що листи не можуть замінити не тільки розмову, а й «навіть мовчання удвох, сам на сам» [6, с. 293], бо «якби могло писане слово справді вимовити все, що так глибоко відчувається, а то воно все виходить наче холодне чи офіційне...» [7, с. 281]. Епістолярний жанр дає змогу глибоко й повно передати внутрішній світ людини, відтворити її психологію. Листи Лесі Українки – «перлина світової поезії в прозі» [1, с. 34].

Леся Українка зауважувала, що вона не вміє писати листи, бо їй не вистачає епістолярного таланту, тому «листа написати – для мене чимала робота» [5, с. 371]. У цих словах звучить особлива вимогливість письменниці до творчого процесу, у якому помітне місце, поруч із іншими видами високого мистецтва, зайняла епістолярна спадщина, яку справедливо можна вважати спорідненою з її художніми творами. У листах Лесі Українки віддзеркалюється вся багатогранна палітра її взаємин із людьми, особисте сприйняття найрізноманітніших подій навколишнього світу. Індивідуально-авторська особистість Лесі Українки чітко виокреслюється в її листах, у яких можна побачити і відчутти людину з її бажаннями, уподобаннями, власними поглядами на життя, із духовними цінностями, зі своїм ставленням до людей взагалі та до окремих особистостей зокрема. Так, у кореспонденціях до М. Драгоманова, І. Франка, М. Лисенка, М. Павлика, О. Кобилянської, Б. Грінченка, В. Гнатюка яскраво висвічується глибока повага до адресатів, співпереживання їхніх успіхів і невдач.

Індивідуально-авторські ознаки епістоляризмів Лесі Українки розкривається в її листах з усією повнотою й різноманітністю стильових реєстрів, відтінків українського слова. Вона мала свої власні поняття-вислови для спілкування з бабусею, батьками, родичами, з колегами-письменниками, з друзями. У її листовній мові звучить багато інтонацій, а ще – вона змушує сучасного читача дивуватися з тих інтелектуальних обширів, знання національних культур, мов, літератур, що віддзеркалюються в кожному написаному рядку.

Письменниця, за її влучним словом, «виховувала» слова в листах, щоб складні поняття, а то й дефініції «одягати» в просту і доступну форму: «на душі лежить» [7, с. 13], «скрутити голову» [7, с. 13], «подумано – зроблено» [7, с. 14], «вірші загубила» [6, с. 294], «літературний клопіт» [6, с. 292], «от ніяк не могла зловити сих пісень» [5, с. 123]. У контексті листування вони набували яскравого індивідуально-авторського забарвлення.

Мова – важлива етнічна ознака. Це зумовило виникнення етнолінгвістики, яка «вивчає мову в її стосунках до культури, а також взаємодію мовних, етнокультурних, і етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови» [4, с. 13]. Ця галузь «існує на межі з етнографією, що вивчає побутові і

культурологічні особливості комунікації як спілкування в етнічних ареалах» [11, с. 25] і тісно пов'язана з історією народів та їх фольклору.

Як відомо, експресивно-стилістичне функціонування естетичномаркованих народнопоетичних елементів не обмежується стильовими рамками фольклорного мовлення. Із стилістичною метою «вони можуть уводитися в контекст іншого роду» [10, с. 216]. У листах Лесі Українки багато порівнянь, прислів'їв, приказок, запозичених із різних фольклорних джерел. У листі до М. Драгоманова вона зазначає: «Я взагалі маю щастя до етнографії – не тільки не стрічаю недовір'я собі або неохоти, а, навпаки, сама інший раз мушу покладати кінець етнографічним студіям» [5, с. 123]. Фольклорні засоби завжди служили для майстрів художнього слова невичерпним джерелом естетичного й лінгвостилістичного досвіду. Це стосується й епістолярію Лесі Українки, у якому фольклорні елементи часто зазнають індивідуально-авторської стилістичної обробки, і у результаті чого вони не просто орнаментують епістолярний контекст, а «становлять його образно-смыслову опору, глибинну ідейно-тематичну суть» [10, с. 217], наприклад: «У нас тут увечері в неділю щось таке було, немов чорти зірвались з ланцюгів: вітер, снігодоц!» [6, с. 12], «Певна річ, що краще лиха правда, ніж золота неправда» [5, с. 121], «Воно-то давно сказано: обіцянка цяцянка, а дурневі радість!» [5, с. 317], «Не трать, куме, сили, спускайся на дно» [7, с. 195], «Не кажи гоп, поки не вискочиш» [6, с. 127], «Ну, а таким, як я, либонь ніякий Крим не допоможе: «Не було змалку, не буде й до останку» [7, с. 234]. Привертають увагу також контексти, в яких функціонують такі усталені вислови. Вони семантично готують появу приказки, прислів'я, включають їх у текст як у традиційній, так і в зміненій формі, наприклад, відома приказка «На безриб'ї і рак риба» трансформується залежно від семантичної мотивації попереднього тексту: «...не тільки через те ви робите Вашу теперішню роботу, що її нікому робить, а таки через те, що Ви до неї здатні. Не повірю я, щоб безриб'я робило рака рибою» [5, с. 302].

Органічно вплітаються в епістолярний текст Лесі Українки також іншомовні народнопоетичні фольклорні елементи, відтворені відповідною графікою, як-от: російською: «...я, пригадавши приказку: «с глаз долой, из сердца вон», уже й не чіплятимусь» [5, с. 323], «У Києві були у мене товариші, тепер їх один, два, найбільше три, а решта – «иных уж нет, а те далече» [6, с. 33]; білоруською: «Але «чиє би цялятки мичалі, а чиє б і мовчалі!», отак і мені слід краще мовчати про листи і про недбалство в листах» [5, с. 163]; польською: «*Nie mila ksiądzu ofiara – idź, ciełe , do domu*» (Не мила попові жертва – йди, теля, додому) [5, с. 278], «Звісно, на курортах *jak przy obowiazku*» (як на службі) [6, с. 300]; латинською: «*O tempora, o mores!!!*» (О часи, о звичаї!!!) [6, с.351]; «В Києві буде *la saison morte* (мертвий сезон) в саму весну...» [6, с. 33], «Не дано, так не дано – *fiat voluntas dei!*» (хай буде воля божа) [7, с. 20]; французькою: «Треба думати, як би найкраще з ним боротись, бо вже *laissez faire, laissez passer*» (хай буде, як буде) тут ніяк не вистачить» [5, с. 163], «Маргарита знов забастувала писати мені, зостається на потіху тільки приказка: «*Pas de nouvelles – bonnes nouvelles*» (відсутність новин – добрі новини) [5, с. 382],); «Я вибираю собі не *amis de amis*, але *amis de mes idees* (друзів моїх друзів, але друзів моїх ідей), хоч би случайно і не всі ті *amis* любилися

межи собою» [7, с. 84]; італійською: «*Veder Napoli e poi morire*» (побачити Неаполь, і потім вмерти), – кажуть люди, ну і я кажу те саме, тільки не про Неаполь» [5, с. 173]; німецькою: «*Es lebe die Kunst!*» (хай живе мистецтво!) [6, с. 195], «...він втомивсь, не міг хутко заснути і тепер йому болить голова *gans Katzen jämmerlich*» (зовсім як після похмілля) [6, с. 292], «Хочу в кінці мая рушити з тіткою до Попонного, звідти одбігти до Звягля – «*Schöne Wiege meiner Leiden!*» (прекрасна колиска моїх страждань!), – а потім вже податись у Полтавщину до Гадяча..» [5, с. 152].

Таким чином, використання письменницею надбань світової народної мудрості свідчить про високий рівень володіння нею багатьма мовами, про наявність образного мислення, про здатність влучно охарактеризувати будь-яке явище за допомогою іншомовних лексичних елементів.

Відзначимо також наявність у листах особливих звертань, які відтворюють внутрішнє мовлення авторки і позначені впливом ліричної поезії. Наприклад: «Ой, моя доле! Що ж з мене далі буде!» [5, с. 163], «Ой, доленько, вже друга година ночі, а завтра рано вставати!» [5, с. 267]. Особливостями структури й комунікативними рисами вказані конструкції безпосередньо пов'язані з усним мовленням, однак апелятивна функція в таких звертаннях фактично відсутня. З'являється функція предикації та номінації, тобто функціонально вказані звертання набувають нової якості.

Найбільше про Лесю Українку як про мовну особистість можна сказати, проаналізувавши у листах її звертання – ті, які вона творила сама, тобто індивідуально-авторські. Жартівливі звертання (варіанти імен, родинні прізвиська) вирізняють її листи до рідних – батьків, сестер, братів. Менших братів і сестер письменниця називає «негри», «негрики», «негреньята», «пуці», «гусі», «тигри», «тигрики», «щучики», «малютки», «тигро-негри». Наприклад: «А мені вже дуже скучно за своїми дикими *неграми*...» [5, с. 29–30], «Як *негрики* поживають?» [5, с. 52], «*Негриків* ще раз цілую! Прощайте, *негреньята!*» [5, с. 54], «*Пуцам* недавно писала і ждатиму від них відповіді» [5, с. 99], «Усіх *пуциків* поцілуй за мене» [5, с. 109], «Спасибі і тобі, і папі, що ради мене пустили з дому на свята моїх *гусів*» [6, с. 40], «*Тигриків* і папу цілую щиро» [5, с. 95], «Цілую тебе міцно, і *щучиків* теж, і папу» [5, с. 217], «Цілую міцно тебе і папу і *малюток* (найдовшу *малютку* те хоч вона завжди в'ється при тому)» [6, с. 300], «Поцілуй від мене папу, коли він ще дома, усіх *тигрів-негрів* і Катерину Осипівну» [5, с. 80].

Ставлення Лесі Українки до форми вислову, її оцінку стилів письма не можна розглядати поза зв'язком із проблемою національно-мовної свідомості. Ця свідомість є наслідком комплексного виховання – виховання єдності людини з природним середовищем, культурою, з народними традиціями того краю, в якому формується особистість, і насамперед із рідною мовою. Пишучи високим стилем, Леся Українка називає своїх родичів збірними назвами – «гетьманство», «громадянство». Використання таких найменувань-звертань було у сім'ї Косачів родинною традицією: «Твій лист із портретами одержала вчора. «*Гетьманство*» вийшло добре...» [5, с. 98], «Міцно цілую тебе і папу, коли він в Києві, і все наше *громадянство*» [6, с. 34].

Мовна свідомість письменниці тонко реагувала на власне лінгвістичні характеристики вислову, на етимологію слів, їх стилістичне забарвлення, наприклад: «Слово «маятник», я думаю, можна так залишити, бо корінь цього слова український. Маятник по-болгарськи *махалце*, по-сербськи – *шеталиця*, по-чеськи *kuwadlo*, по-польськи *wahatio*, по-галицьки – *пендель*, *кивало*» [5, с. 37].

Отже, епістолярна спадщина глибоко і точно відобразила мовну досконалість постаті письменниці, високий світ її душі, поривань і звершень. Тексти листів Лесі Українки свідчать про її орієнтацію на народне мовлення українців, про вміння використовувати традиції мовленнєвого етикету інших народів, про неповторну індивідуальну манеру письма. Таким чином, мовна особистість Лесі Українки сформувалась не тільки завдяки високій майстерності у художній творчості, а й завдяки індивідуально-авторському трактуванню епістолярію своєї епохи.

Матеріали листування Лесі Українки можуть бути з успіхом використані у контексті подальших досліджень ролі митця у формуванні й функціонуванні епістолярного стилю певного історичного проміжку. Також закономірним бачиться розширення напрямків дослідження епістолярію за рахунок залучення до вирішення комплексу прикладних проблем представників суміжних сфер наукової діяльності – філософії, історії, етнографії, психології, соціології, дидактики.

Список літератури

1. Богдан С. Епістолярій Лесі Українки і мовленнєвий етикет українського народу / С. Богдан // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 2. – С. 33–37.
2. Дудик П. С. Стилістика української мови: навч. посібник / П. С. Дудик. – К.: Академія, 2005. – 368 с.
3. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П.Кочерган. – К.: Академія, 2003. – 464 с.
5. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. – Т. 10. – К.: Наук. думка, 1978. – 542 с.
6. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. – Т. 11. – К.: Наук. думка, 1978. – 478 с.
7. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. – Т. 12. – К.: Наук. думка, 1979. – 694 с.
8. Петриченко Н. З історії письменницького епістолярію / Н. Петриченко // Українська мова і література в школі. – 2005. — № 7. – С. 27–31.
9. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
10. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови: монографія / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
11. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посібник / О. В. Яшенкова. – К.: Академія, 2010. – 312 с.

Деркач В. В. Індивідуально-авторские признаки эпистоляризмов Леси Украинки / В. В. Деркач // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2014. – Т. 27(66), № 4. – С. 58–64.

В статье анализируется личная переписка Леси Украинки в контексте современной трактовки лингвистики текста, раскрывается внутренний мир писательницы, выявляются индивидуально-авторские элементы эпистолярного наследия Леси Украинки, выясняется их стилистическая нагрузка. Иллюстрируются методы и приемы обработки писательницей украинских и иностранных фольклорных элементов и способы использования их в личных письмах.

Ключевые слова: индивидуально-авторские признаки, письмо, эпистолярный стиль, текст, фольклор.

Derkach V. V. Individual epistolary author features by Lesya Ukrainka / V. V. Derkach // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Philology. Social communications. – 2014. – V. 27(66), № 4. – P. 58–64.

In the article the private correspondence of Lesya Ukrainka is analyzed. In the internal world of authoress author's elements of epistolary inheritance of Lesya Ukrainka are opened up and in the context of modern interpretation of linguistics and their stylistic loading appear individually. The methods and the receptions of working of the Ukrainian and foreign folk elements by authoress and the methods of the use of them are illustrated in own letters.

At epistolary Lesya Ukrainka all many-sided palettes of its human relations are reflected with people and it is personal perception of the most various events of outward things. Individual-author personality of Lesya Ukrainka is exactly focused in her letters, in which it is possible to see and feel a man with its desires, tastes, own looks, on life, with spiritual values, with the attitude toward people in general and to the individuals in particular. Individual-author's features of Lesya Ukrainka's epistolary open up in her letters with all plenitude and variety of stylish registers, tints of the Ukrainian word. She had her concepts-expression for socializing with a grandmother, parents, relatives, with colleagues-writers, with friends.

There are many comparisons, proverbs, saying, adopted from different folk sources in Lesya Ukrainka's letters. Folk facilities always served as for masters of artistic word and unfailing source aesthetically beautiful and linguistic experience. It touches Lesya Ukrainka's epistolary, in which folk elements often test individually author stylistic adaptation, and as a result they ornament an epistolary context not simply, but make it as vividly semantic support, depth ideological-thematic essence. Foreign folklore elements, reproducing the proper graphic arts, are organically intertwined in epistolary text of Lesya Ukrainka also – Russian, Byelorussian, Polish, Latin, Italian, French, German. An authoress testifies the use of acquisitions of world folk wisdom with her high level of domain and shows her ability to use many languages; presence of vivid thought, about ability well-aimed to describe any phenomenon with foreign lexical elements.

Epistolary inheritance was deeply and exactly represented by linguistic perfection of figure of authoress. The texts of letters of Lesya Ukrainka testify to her orientation on the folk broadcasting of Ukrainians, speak about ability to use traditions of vocal etiquette of other people, about the unique individual manner of letter. Thus, linguistic personality of Lesya Ukrainka was formed not only due to high trade in artistic creation but also due to the individual-author to interpret of epistolary of the epoch.

Materials of correspondence of Lesya Ukrainka can be used with success in the context of subsequent researches of role of artist in forming and functioning of epistolary style of certain historical interval. Also the appropriate sign is seen as an expansion of directions of research of epistolary which brings into the decision of complex of the applied problems of representatives of communicating/adjacent spheres of scientific activity – philosophy, history, ethnography, psychology, sociology, didactics.

Keywords: individual-author features, letter, epistolary style, the folk text.

Стаття надійшла до редакції 29 жовтня 2014 року